

»SALAMON ÉS MARKALF« LEGELSŐ KIADÁSA.

KANYARÓ FERENCZTŐL.

Figyelemmel olvasván Ferenczi Zoltán úrnak a *Magyar Könyvszemle* idei első füzetében megjelent dolgozatát, több tekintetben ellenkező eredményre jutottam. Az eltérő eredményt szóvá tenni az épen ott hangoztatott bibliografiai pontosság érdekében szükségesnek tartom.

A sok utánjárással készült cikk abból indul ki, hogy Szabó Károly bámulatos gonddal összeállított *Régi Magyar Könyvtárának* egy érezhető hiánya van, s ez a sorválasztók mellőzése. Ha ezeket már kezdetben alkalmazza, néhány műről maga is észrevette volna, hogy a látszólagos egyformaság mellett is más kiadásról van szó. E hiány figyelembe vétele adott cikkirónak alkalmat arra, hogy egy új könyvvel, a *Salamon és Markalf* cz. népkönyvnek egy új, XVI. századbeli kiadásával szaporítsa régi magyar nyomtatványaink sorozatát.

Ferenczi Zoltánnak sikerült megállapítani a *Régi Magyar Könyvtár* kiadása óta előkerült esztergomi teljes példány segélyével a Szabó Károlytól egynek vett két külön kiadást. A fölismerés érdemét kizárólag a sorválasztók megfigyelésének tulajdonítja. Felfogásom szerint azonban a sorválasztók alkalmazása csak másodrendű fontossággal bír bibliografiai leírásoknál. Sokkal fontosabb ennél a betűről-bettűre híven fölvett czímmás. Csupán csak a sorválasztókra való tekintettel soha sem fogjuk megkülönböztetni az eredeti kiadástól a későbbi utánnyomatokat (minők pl. az 1698-iki unitárius *Catechesis* s az 1749-ki énekeskönyv titokban történt új kiadásai); míg ellenben a címlap betűhív leírásának elhanyagolása a mintaszerű pontosságúnak tartott bibliografiai leírásnál is szembetűnő eltérésekre vezethet.

Ferenczi Zoltán a *Salamon és Markalf* »második kiadásának« címlapját, mely szerinte a *Régi Magyar Könyvtár*-ban sorválasztók nélkül s így tökéletlenül van adva, így írja le:

Salamon Ki- || rálnac, Az David Kiraly Fi- || anac Markalfal Valo Trefa Beszedek- || *nec rövid Könyue.*

Holott a könyv igazi czímmása ez:

SALAMON KI- || RÁLYNAC, AZ DAVID KIRALY FI- || ANAC MARKALFAL VALO TREFA BESZÉDEK- || *nec rövid Könyue.*

Bárki hasonlítsa össze a két czímleírást, már első tekintetre úgy fogja találni, hogy a két leírás két különböző kiadásról van véve s mivel az én leírásomat a Ferenczi úr cikkéhez 53. lapon mellékelte hasonlóan betűről-betűre igazolja; legott kitűnik, hogy távolról sem elégséges a Ferenczi úr kívánta sorválasztók felrakása a bibliografiai tévedések elkerülésére.

De nem csak ez az egy, talán kicsinyesnek tetsző ok készített felszólalásra. Meggyőződésem szerint a Ferenczi úr cikkének további része ellen is nem egy alapos kifogást lehet emelni.

Az 54. lapon azt mondja, hogy az általa fölfedezett »új XVI. századbéli kiadással« négy s nem három kiadást ismerünk a XVI. századból e népkönyvből; holott könnyen meggyőződhetett volna arról, hogy már Szabó Károly négy kiadását ismerte *Salamon és Markalf*-nak a XVI. századból.¹

Ugyane lapon a löcsei kiadást is a XVI. századbéli kiadványok közé sorolja, a melyet az 59. lapon helyesen tesz a XVII. századra.

Ugyancsak az 54. lapon az általa fölfedezett »második kiadást,« *mint új adalékot*, 396. számmal kívánja beiktatni a *Magyar Könyvszemle* adalékai közé. Két lappal hátrább már azt *hiszi*, hogy e »második kiadást« már Cornides leírta, Szabó Károly is már fölvetta a *Régi Magyar Könyvtár*-ba 216. sz. alatt. Ismét a második lapon e »Cornides-féle« kiadást törölni akarja a többi 12 közül. E felsorolt adatok közt némi ellenmondás észlelhető.

Szembetünőbb ellenmondást észlelhetünk a könyv fordítóját illetőleg. »Mi, mint említők«, így szól Ferenczi, »azt tartjuk, hogy a latin és német szöveg szem előtt tartásával e népkönyvet maga Heltai fordította le, ki 1574 végén meghalván, fia adta azt ki először 1577-ben.« Ezt mondja Ferenczi az 56. lapon. Az előző lapokon pedig ez áll: »Az erdélyi múzeumi, valamint az esztergomi és akadémiai példányok nemcsak két külön kiadás képviselői; hanem a szövegben is eltérnek. . . .« »Bizonyosságai ezek annak, hogy a második kiadást a kiadó javítani törekedett, s ez, ha nem föltétlenül, tanúsítja még azt is, hogy *Heltai volt egyszerűsmind e népkönyv fordítója, helyesebben átdolgozója is.*«

Itt azt kérdezhetné valaki, hogyan lehetett a későbbi kiadás

¹ V. ö. a *Régi Magyar Könyvtár* I. k. 133. 216. 247. és 365. számaival.

átdolgozója ugyanaz, ki már az első kiadás előtt három évvel elhalt. E felfogással szemben, tekintetbe vévén egyfelől azt, hogy a címlapon álló fametszvény évszámából mind Szabó Károly¹ és mind utána Ferenczi Zoltán kimutatják, hogy e mű először csak 1577-ben jelenhetett meg; tekintetbe vévén másfelől azt is, hogy ha Heltai valóban lefordítja és kiadásra elkészíti még 1574-ben e munkát, három évig bizonyára sem ő, sem utóda nem heverteti: valószínűtlennek kell tartanom a Heltai eddig vélt szerzőségét. Vagy fia, vagy valamelyik szász eredetű lectora a kolozsvári iskolának lehetett az, ki a német és latin nyelvet egyaránt birva, a Heltai-sajtót a XVI. században oly kedvelt fordított népies művekkel ellátta. Abból, hogy irodalomtörténetünk nagyérdemű alapvetője, Toldy Ferencz, a németül tudó erdélyi írók közül első sorban az idősbik Heltai Gáspárt ismerte, nem következik, hogy minden föltevését e névtelen művek átültetőjéről is kritika nélkül elfogadjuk.

Nem lesz ezek után feltűnő az, hogy Ferenczi Szabó Károlynak egy másik bibliografiai tévedését magáévá teszi, sőt ezt még a vele szemben nyilvánított helyesebb vélekedés ellen is igazolni törekszik. Az 1577-ben készült fametszettel ugyanis két fenmaradt Markalf-kiadás van ellátva. Ezek közül Szabó Károly kezéhez a későbbi kiadás került. Ezt írta ő le a valódi 1577-ki kiadás gyanánt, az erdélyi múzeum egyetlen teljes példánya után, nem vevén észre az akadémia példányának eltérő voltát. 1885-ben már észreveszi Szabó K. tévedését Kőrösi László, így nyilatkozván az akadémiaéval megegyező esztergomi példányról:

— »*Alkalmam volt összehasonlítani* a kolozsvárit az esztergomi példánnyal s azt találtam, hogy a Szabó Károly által legelső magyar kiadásnak vett kolozsvári példány legalább is 50 esztendővel későbbi keletű, mint az esztergomi, habár az összevetésztés okozója, a fametszet, ugyanaz is.«

Ferenczi Zoltán cikkéből idéztük e nyilatkozatot.² Így tehát ő maga is jól tudja, hogy már 11 évvel ezelőtt észrevették a Szabó Károlytól egynek vett Markalf-kiadások különböző voltát; s így nem a sorválasztók mellőzése Szabó Károlynál adhatott neki első sorban módot és alkalmat arra, hogy »egy új könyvvel«, a

¹ Régi Magyar Könyvtár, I. 72. l.

² Magyar Könyvszemle, 1896. évf. 55. l.

Salamon és Markalf »egy új XVI. századbeli kiadásával« szaporítsa régi nyomtatványaink sorozatát. Ahhoz az eljáráshoz természetesen, hogy e 11 évvel ezelőtt észrevett különböző kiadást két lapnyi bizonyítgatás után, melyből a Kőrösi neve merőben hiányzik, »mint új adalékok« iktassa be a *Magyar Könyvszemle* adalékai közé, — az ilyen eljáráshoz nekünk nem lehet szavunk.

Kőrösi Lászlóval szemben csupán annyi érdeme lehet Ferenczi Zoltánnak, hogy védelmére kelvén a Szabó Károly megtámadott hibás álláspontjának (melyet ő maga bizonyynyal nem védett volna!), az erdélyi múzeum újabb példányát régebb kiadásnak vitatja s ezzel szemben az akadémia és az esztergomi könyvtár példányait második kiadásnak minősíti.

Hogy mily gyöngé alapon, már csak az általa közlött felvilágosító példákából is világos. Szerinte régies írás és ódonszerű beszéd ez:

»Hogy egyebeknek példájok, mindenkor mint egy tükör legyen embernek előtte: mert az időnek rövid volta miatt, igen keves dolognak mehet ember végére.«

Ellenben újabbszerű helyesírás és újabbszerű beszéd ez:

»Hogy az Embereknec légyen előtte mint egy Tükör mindenha az egyebeknec példája: Miért hogy az minémű rőuid az embernec élete, igen keués dolognac menne végére.«

Régebb beszéd és írás ez:

»Mind az által, mivel hogy Sapientibus fatis, (az mint az Deakok fzőlnak) Az kinek okoffaga vagon megh értheti, s-értfe-is ugy minden, az mint tífzteffégesb.«

Ellenben új írás és javított stílus ez:

»Annac okáért miért hogy à mint az Deakoc fzőlnak (Sapientibus fatis eft dictum) à kinec elmeye vagon rà meg értheti, és érce vgy az mint fzereti.«

És végül 1577-ben még így irtak:

»Es ekképpen Markalf ki menekedék az Salamon Király kezéből.«

Egy évtized elmúltával pedig így:

»És eckeppen Markalf ki menekedéc az Salamon Király kezéből.«

Fölöslegesnek tartom a felmutatott példák után a kérdésnek nyelvészeti oldalát is tárgyalni s hosszas szóval magyarázgatni azt, miért tartom én első fordításnak az ilyen szólást: »miért hogy az minémű rőuid az embernec élete« és javított, magyárosabb

kifejezésnek az ilyent: »mert az időnek rövid volta miatt . . .« Ferenczi Zoltán szemeiben az előbbi tűnik fel javított alaknak, — az olvasóra bizom ez indokolás nélkül hagyott vélekedés megítélését.

A helyesírás kérdésében már okokkal is iparkodik védeni Ferenczi fölvelt álláspontját. Szerinte:

»Az elébbieken (értsd: a magyarázat nélkül bemutatott példákon) kívül azt, hogy az erdélyi múzeum példánya valóban a régibb kiadás és pedig hihetőleg első, bizonyítják egyéb kisebb adatok; pl. a Heltai-féle *e*-nek a 2-ik kiadásban *é*-vel helyettesítése, az ékezett betűk pontosabb alkalmazása.«

A felhozott okok azonban az én nézetem szerint semmit sem bizonyítanak. Heltai sajtója elég sűrűn használja az ékezett betűket a XVI. században, már a 60-as évek végén is, s az alól vesszővel ellátott *e*-t (farkas *e*, *e* caudata) is akárhány műben már ekkor elég ritkán találjuk. Mindazáltal *e* betűt széltiben használták még a XVII. század első felében is. Sőt használták a Ferenczitől újabbnak nézett *Markalf*-kiadásban is, mint a harmadik példában felhozott »ečekppen« bizonyítja. Látni való, hogy ily csekély okra mily kevéssé lehet támaszkodni. S nem lehet támaszkodni annál inkább, mert, mint általán ismeretes, Heltai nyomdászemélyzete *e* betűk alkalmazásában sohasem volt következetes. Mint maga Heltai bevallja »Az egy ő magától való felséges Istenről« előszava után a fontosabb hibák kijelölésénél: »A könyvnyomtatás igen nehéz dolog. Ezokáért akár-mint vigyázzon az ember, majd soha vétek nélkül ki nem nyomtathatni egy könyvet is. Mert a nyomtató szolgálak nem értik a dolgot, sem a nyelveket. Ezért csak kordére rakják a betűket, és noha én megjedzem, hogy az jedzés szerént megigazítanak, de azért ugyan nem művelik és abból esik a vétség.«

A Heltai-műhely megbizhatatlan következetlenségét a helyesírásban érdekesen illusztrálja Ferenczinek az a beismerése is, hogy a kérdéses két kiadás betűit a Heltai nyomdában egyaránt használták 1562-től 1596-ig (s bizonyára azontúl is!); vagy mint a cikkíró az egy lapnyi hosszas kimutatás végeredményeképen kijelenti: »Magának a népkönyvnek ismert két kiadása betűi is azonosak.«

No ha *azonosak*, ugyan hogy lehet mégis két lappal előbb a betűk *különböző* voltából az egyik vagy másik kiadás érdekében fegyvert kovácsolni?

Még jobban eltemeti az állítólagos első kiadás ügyét Ferenczi a »második« ellen felhozott következő sajtósági érveléssel:

»Viszont a *pontatlanabb* nyomdai kiállítás bizonyítékai (ellenben 12 sorral fennebb: »látszik, hogy . . . egy második, *javított* kiadással van dolgunk!«) a számosabb helyesírási botlások: *mondta* helyett: *monta*, *ott* h. *ot*, a végső *k* h. *c* használata, a *ts* v. *t/* helyett a rendesen használt *cz*.«

Ferenczi e sorok leírásakor szem elől tévesztette az egész XVI. századi magyar irodalmat. Vegyük elé bármelyik régi kiadását a Heltai-sajtónak, nem találjuk példatlannak azokban a *mondta* helyett *monta*, *ott* h. *ot*, *holott* h. *holot* stb. alakot. S nem találjuk bizonynyal példa nélkülinek másutt sem, csak eredetiben forgassuk e kiadványokat. A *ts* helyett a rendesen használt *cz* szintén általános volt e korban s legkevésbé sem a »pontatlan nyomdai kiállítás bizonyítéka.«¹ A latinos *c* használata is a végső *k* helyett a magyar irodalom legrégebb korszakáig nyulik fel. (Latiatue feylem zumtuchel mic vogmuc.) Ne keressünk tehát »*helyesírási botlásokat*« a legszokottabb régi magyar írásmódban s ne mutassuk be »a pontatlanabb nyomdai kiállítás bizonyítékainak« azokat a jeleket, melyek a mű régi kiadásának legklasszikusabb bizonyítékai.

Szabó Károlynak, ha a címlap fametszetén levő évszám félre nem vezeti s utána Ferenczi Zoltánnak, ha több vigyázattal jár el a két mű összehasonlításában, már csak a *cz* (cs) betű helyett használt *ts* v. *t/* jelekből is észre kellett volna vennie azt, hogy nem a XVI. században, hanem jóval későbbi korban, jóval fejlettebb helyesírással nyomtatott könyvvel van dolguk.

E kérdésben, minden hosszabb bizonyítgatás helyett, csupán csak a kolofonnak figyelmes megvizsgálása is meggyőzőn tájékozathat bennünket!

A Ferenczi Zoltántól második kiadásnak minősített akadémiai és esztergomi példány kolofonját: *Nyomtatott Colosuárat* 1576-tól kezdve »*Nyomtatot Colosuárat*« és »*Nyomtatott Colosuárot*« alak-

¹ Brassai szerint, a ki pedig sohasem volt bibliografus: »Volt egy időszak, a mikor a volt a divat, hogy *ch*-val írják a szóban forgó hangot. Ezt megunták s egy más korban *cz*-vel írták szintoly divatosan. Majd ismét felhagytak vele és eljött a *ts* kora. Legujabban — »végre«, nem merném mondani — *cs* a korszerű jelelés.« Arany, Szépirodalmi Figyelő, 1862. II. évf 130. l.

ban feltaláljuk a *Régi Magyar Könyvtár* I. kt. 121. és 129. számú könyveiben, teljesen pontosan pedig a 141., 142., 165—174., 180—183. és 198. számú könyvekben, melyek mind az 1578—1582. években jöttek ki a sajtó alól; így tehát e munkának 1577-ben vagy 1578-ban nyomtatását teljesen hihetőnek tarthatjuk s ez lehet az erdélyi múzeum igazgatóitól 20 év óta keresett *editio princeps*.

Az erdélyi múzeum ügyvélt első kiadása e tanulságos kollofonnal van ellátva: *Nyomtattatott* (Szabó Károlynál talán pontosabban: *Nyomtattatot*) *Colosvaratt*. Ez a »nyomtattatot« szokásos volt Hofhalternél a debreczeni nyomdában. Heltaiéknál csak 1588-ban¹ kezd megjelenni. A »nyomtattatott« és »Colosvaratt« alak pedig Heltaiéknál határozottan a XVII. századra vall, a mihez hozzá adván az *ekképpen, most-is, s-értse-is*-féle helyesírást és újszerű nyelvezetet, nem csalódhatunk, ha ez ügyvélt első kiadást a XVII. századnak tulajdonítjuk. Kőrösi László tehát helyesen ítél, midőn a két kiadás közt legalább is 50 évi különbséget talált. S helyesen ítél az is, a ki az erdélyi múzeum »első kiadású« példányát a negyedik s ha Cornides példányát is ide vesszük, a jól megérdemelt 5-ik helyre iktatja.

Ime így oldódik a legegyszerűbb módon magától meg az az érthetetlennek tetsző talány, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum és az esztergomi könyvtár XVI. századból fenmaradt kiadásai mind az akadémiai és esztergomi példányt követik. Az erdélyi múzeum jóval későbbi keletű példányát nem is követhették.

Mindezeket e helyütt »sine ira et studio«, csupán az igazság kedvéért elmondva, végül sajnálatomat kell kifejeznem a felett, hogy az erdélyi múzeum tudós igazgatója a debreczeni ref. főiskolai könyvtár csonka példányát nem vizsgálhatta meg, s így ez érdekes népkönyv teljes magyar bibliografiáját minden utánjárása mellett sem adhatta.

¹ Régi Magyar Könyvtár, I. k. 222. sz.